

Naglis Kardelis

KELIONĖ Į GRAMATOLOGIJOS LABIRINTĄ SU ARIADNĖS SIŪLŲ KAMUOLIU

*Jacques Derrida.
Apie gramatologiją.
Iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė.
Vilnius: Baltos lankos, 2006. 416 p.*

Pernai sukako keturiasdešimt metų, kai pasirodė vienas iš didžiausių įtaką XX a. filosofinei minčiai padariusių tekstų – Jacques'o Derrida veikalas *Apie gramatologiją* (1967). Jis ženklino ištisos epochos prancūzų ir visoje kontinentinėje Vakarų filosofijoje pradžią, paskatino labai specifinės, idiosinkraziškos ir net ekscentriškos kritinio mąstymo atmainos – dekonstrukcionizmo – susiformavimą. Kartu šis tekstas tapo neeiliniu visos prancūzų kultūros įvykiu, iškilo kaip tikras šios tautos intelektinių galių paminklas, liudijantis prancūziško mąstymo stiliaus savitumą ir dominuojantis poststruktūralistinės minties horizonte. Vos tik pasirodęs šis Derrida veikalas sužavėjo ir iki šiol tebežavi nepaprastai gyvastingu filosofinės kalbos gaivalu, kai teorinės įžvalgos nėra, kaip daugelyje kitų filosofinių tekstų, tiesiog išreiškiamos tam tikra kalbine forma, o pačios spontaniškai gimsta iš įelektrintos kalbos stichijos, sužėri vaivorykšte, netikėtai pasirodžiusia virš kalbos purslų.

Visos filosofinės mados į Lietuvą ateina gerokai pavėlavusios, kartais net keliais dešimtmečiais. Vakaruose Derrida įtaka didžiausia buvo XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntajame dešimtmetyje, o mūsų šalyje

postmodernistinė mintis išpopuliarėjo pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais. Postmodernistinių idėjų populiarumą lėmė tiesiog pats visokeriopos laisvės, ypač mąstymo laisvės, siekis. Vis dėlto prieš maždaug dvidešimt metų postmodernizmo ir dekonstrukcijos sąvokos Lietuvoje turėjo mažai konkretaus turinio, o patys šie žodžiai, nors ir būdami beveik bereikšmiai, veikė kaip magiški užkeikimai dėl to, kad intelektualinė jų mistika puikiai atitiko tuometinio laisvės siekio etosą. Į lietuvių kalbą tada dar nebuvo išverstas nė vienas didesnės apimties Derrida veikalas.

Beje, prieš dvidešimt metų būtų buvę sunku patikėti, jog tokį sunkų, tokį turinio ir formos požiūriu subtilų tekstą, kaip *Apie gramatologiją*, apskritai įmanoma išversti į lietuvių kalbą. Dabar, po dvidešimties metų ir pralinkus keturiems dešimtmečiams po šio *opus magnum* pasirodymo originalo kalba, skaitydami puikų Nijolės Keršytės vertimą ir filologiškai bei filosofškai rafinuotus jos parašytus komentarus, pateikiamus paskirų puslapių išnašose, tuo jau tikrai galime patikėti – ir esame įtikinti. Iš to, kaip atliktas vertimas, kaip įsigyventa į subtilių ir net manieringai įmantrių prancūziškų sąvokų, kurių nemaža dalis yra paties Derrida sukurti neologizmai, semantika, pagaliau iš to, kiek, kaip galime numanyti, buvo iškentėta, kol buvo surasti tinkami lietuviški atitikmenys, nors iš dalies perteikiantys žodžių bei skirtingų to paties žodžio reikšmių žaismą, kuriuo žaižaruoja ir keri originalas, atrodo, kad N. Keršytė gyveno su šiuo veikalu ir brandino jo vertimą kokį gerą dešimtmetį.

Derrida tekstas, kurį sulietuvintą, bet „nenuprancūzintą“ galime tyrinėti titaniško vertėjos atlikto darbo ir neeilinio jos, kaip filosofės ir filologės, talento dėka, netgi, regis, jį daugiau ar mažiau supratus, iškyla prieš mūsų akis kaip klaidus labirintas ar tai, kas klaidžiau už patį labirintą. Juk įprastas labirintas, antai toks, kokį sumastė klastingasis Dedalas ir į kurį turėjo žengti Tesėjas, siekdamas nudobti Minotaurą, vis dėlto turėjo bent aiškiai matomą įėjimą, o jau grįžti atgal, išorėn, herojui padėjo Ariadnės siūlų kamuolys. Tuo tarpu Derrida kūrinys, nors *prima facie* ir būdamas įprastas tekstas, turintis nuoseklią, linijinę naratyvo formą, iš tiesų, man rodos, neturi aiškaus įėjimo, pro kurį galėtume patekti į tikrųjų autoriaus („Minotaur“) intencijų erdvę. Tai reiškia, kad prancūzų filosofo veikalą būtina skaityti ne tik nuo įprastos jo „pradžios“, bet ir nuo „pabaigos“, „vidurio“ ar bet kurios kūrinio vietos, skaityti, sakytume, pirmyn ir atgal, išilgai ir netgi skersai, vaikščiojant mažesniais ir didesniais lankstais, įvairaus spindulio ilgio hermeneutiniais ratais, ieškant tokios kiekvieno rato, kurio pradžia yra kartu ir jo pabaiga, vietos, kuri netikėtai atsiskleistų kaip privilegijuotas taškas, atveriantis įėjimą į Derrida veikalo labirintą. „Gramatologijos“ neįmanoma paimti šturmu iš tradicinės teksto puolimo pozicijos, vadinamos pradžia, o būtina skaityti *visą iš karto, sinchroniškai*. Mums, žmonėms, neturintiems dieviško ar ange-

liško intelekto galių, toks sinchroniškas skaitymas idealiu pavidalu, be abejo, visiškai neįmanomas, bet nebloga tokio skaitymo aproksimacija yra kantrus veikalo skaitymas daugelį kartų, taip, kad ne tik pabaiga aiškėtų iš to, kas pasakyta pradžioje, bet ir, priešingai, pradžia aiškėtų iš to, kas dėstoma pabaigoje, viduryje ar bet kurioje kitoje rašinio vietoje. Būtent taip skaitomas Šventasis Raštas, o kas yra *Gramatologija*, jei ne dekonstrukcionizmo biblija? Derrida rašinius, kaip ir Senąjį Testamentą, kurio neįmanoma suvokti neperskaičius Naujojo, būtina šturmuoti savitu skaitymo būdu, kurį pavadinčiau „audžiančiuoju“ skaitymu – juk ir pats žodis „tekstas“, išvertus iš lotynų kalbos, reiškia audinį. Tokiam skaitymui būdinga tai, kad skaitymo – ir tekstą interpretuojančios minties – judesys primena audimo staklių šaudyklės judėjimą, kai šaudyklė, grįžusi iš pabaigos į pradžią, audžiamo audinio atžvilgiu pajuda dar ir į priekį, sakytume, aiškesnio supratimo link, tačiau tik per siūlo storį.

Kadangi neturime paprasto siūlų kamuolio, kuris padėtų mums nepasiklysti Derrida veikalo labirinte, būtina ieškoti kitų *Gramatologijos* interpretavimo – pabrėžiu, ne šiaip interpretavimo, o pakankamai saugaus, labirinte nepasiklystančio interpretavimo – būdų ar galimybės sąlygų. Santykinai saugų *Gramatologijos* interpretavimo būdą mums ir siūlo Nijolės Keršytės, kuri lyg Ariadnė kiekvienam potencialiam skaitytojui („Tėsėjui“) tiesia gelbstintį, hermeneutiškai išganingą filosofinių siūlų kamuolį, komentarai. Prie šių išganingų komentarų – kaip ir prie viso Derrida kūrinio – būtina ilgą laiką tyliai medituoti, vėl ir vėl atsiverčiant juos bet kurioje vietoje. Mat *Gramatologija* panaši į milžinišką hieroglifą, kurį, nepaisant jo dydžio ir sudėtingumo, būtina pamatyti *visą iš karto*, nes kitaip jis liks neatpažintas ir nesuvoktas. Ši *Gramatologijos* suvokimo sinchroniškumą atidžiam ir labai kantriam skaitytojui turėtų dovanoti ilgas filosofinis meditavimas tiek paties Derrida teksto, tiek paties komentarų, filosofškai gilių ir filologiškai rafinuotų.

Labai vertingas ir *Žodynelis* (p. 407–411), kuriame pateikiamas filosofinių ir kitų terminų, turinčių savitą reikšmę šio veikalo ir vėlesnio Derrida mąstymo kontekste (kaip jau minėjau, daugelis iš tų terminų yra neologizmai), sąrašas su vertiniais į lietuvių kalbą. Gebėjimas išsdingai ir pakankamai tiksliai išversti šiuos idiosinkraziškus terminus atskleidžia ne tik vertėjos kūrybingumą bei filologinį subtilumą, bet ir filosofinį jautrumą net mažiausiems sąvokų prasmės skirtumams. Keršytės darbas, atliktas verčiant *Gramatologijoje* aptinkamus terminus, labai svarbus vien dėl to, jog Derrida mąstymas ne šiaip išreikštas kalba, o pats išauga iš kalbos stichijos. Ne tik turinio plotmėje Derrida postuluoja kalbinį visų teorinių mūsų išvalgų apie kalbos atžvilgiu „išorinę“ tikrovę sąlygotumą, bet ir formos lygmenyje demonstruoja, kad jo paties filosofinis mąstymas, išaugdamas iš kalbos gaivalo,

atgyja ir apmiršta kartu su pačios kalbos gyvybingumo ciklais. Nors prancūzų mąstytojų būtų galima kaltinti savitos formos kalbiniu fundamentalizmu, įtikėjimas magiška kalbos galia ir grynojo, nuo kalbos atsieto mąstymo bejėgiškumu *Gramatologijos* autorių paverčia tikru filosofinės kalbos magu, tarsi voras audžiančiu savo tekstus iš gryniosios kalbos, anapus kurios nėra jokios kitos tikrovės, gijų.

Skaitant *Gramatologiją* susidaro įspūdis, kad pats jos autorius atidžiai seka ne tik įvairiais lygmenimis susisluoksniavusius filosofinės kalbos turinius, bet ir patį energinį, dinaminį kalbos bei kalbinio mąstymo funkcionavimą, tektoninius lūžius, sinkopes, sinklininį ir antiklininį kalbos raukšlėjimąsi bei visokią kitokią jos „geologiją“. Žąvi, nors kartais ir kelia tam tikrą įtarimą, jog čia žaidžiama grynąja kalba, pasiduodama kalbinės magijos apžavams, pati Derrida tendencija kalbą, kuri yra kultūros, to, kas negamiška, dalis, kartu su visu jos formalaus funkcionavimo energišku nusakyti natūros terminais, perteikti natūralistinėmis analogijomis. Filosofiniai neologizmai, kurių semantikoje užkoduota tendencija nusakyti kalbą gamtinio gaivalo kategorijomis, ne tik dar labiau sustiprina Derrida kalbai labai būdingą gavišumą, jos beveik gyvūninę energiją ir magnetišką įtaigumą, bet ir paliudija teorinį filosofo įsitikinimą – ar įsiteigimą – kad ne tikrai žmogiškasis kultūros, bet ir visas gamtinis pasaulis ištiesai nuaustas iš vienintelės terpės – kalbos. Čia galima paminėti kai kuriuos *Gramatologijos* tekste ir *Žodynylyje* aptinkamus terminus (su puikiais lietuviškais atitikmenimis, siūlomais Keršytės), kurių semantikoje itin ryškios tendencijos įsivaizduoti kalbą kaip gamtinį, netgi konkrečiai – kaip *geologinį* – fenomeną: *rupture* „pertrūkis, atotrūkis“, *percée* „pralauža“, *sédiment* „nuosėda“, *désédimentation* „nuosėdų pašalinimas“, *déplacement* „perkėlimas, poslinkis“, *coupure* „lūžis, atotrūkis“, *brisure* „pleištas“, *pointe* „smailė“, *renversement* „apvertimas“, *pénétration* „įsiskverbimas“ ir pan. Kalbiškai magiškos bei filosofiškos „gundančios“ yra ir kitos sąvokos: *différence* „skirtis, skirtumas“, *différance* „skirmsas“, *différer* „skirti, uždelsti, atidėti“, *trace* „pėdsakas“, *archi-trace* „archipėdsakas“, *archi-écriture* „archiraštas“, *archi-parole* „archižodis“, *clôture* „aptvara“, *surplomb* „pakibimas virš“, *oblitération* „užantspaudavimas“, *occultation* „užtemdymas, užtemimas“, *ouverture* „atsivėrimas, proskyna“, *déguisement* „slepiamasis apdaras“, *détour* „aplinkkelis, lankstas“, *linéarisation* „suvedimas į liniją“, *espacement* „suerdvinimas“, *temporalisation* „įlaikinimas“, *séduire* „sugundyti“, *souffle* „kvėpavimas“, *sonorité* „garsiškumas“, *phonie* „garsiškumas“, *retardement* „uždelstas veikimas“, *perfidie* „klasta“, *perversion* „perversija“, *simagrée* „apsimetinėjimas“, *racine* „šaknis, kiltis“, *excès* „nesutvardomumas, perviršis“, *crainte* „baimė“, *dispersion* „išsibarstymas“, *degradation* „nuosmukis“, *décadence* „nuopuolis“, *dépossession* „užvaldymo praradimas“. Didžiausia Derrida terminų magija yra ne tai, kad jie skamba „gavališkai“, o tai, kad kone

kiekvienas iš jų turi aiškiai apibrėžtą, filosofiškai abstrakčią reikšmę. Skaitydami *Gramatologiją* patiriame labai keistą įspūdį – lyg pleventume iškart dviejuose kalbos lygmenyse: gamtiškai gaivalingos kalbos lygmenyje ir antjusliniame teoriškai idiosinkraziškos filosofinių abstrakcijų kalbos lygmenyje. Magiško ir sunkiai nusakomo keistumo įspūdis kyla dėl to, kad abstraktūs dalykai reiškiami ne anemiška, iškūninta kalba, o tikru nuo gyvūninės energijos perviršio kupančiu kalbos gaivalu. Be abejo, ne visi Derrida vartojami „keisti“ terminai sukurti jo paties: nemažai jų ateina iš ankstesnės fenomenologinės tradicijos, taip pat filosofų egzistencialistų veikalų; antai *rature* „kryžminis perbraukimas“, *l'oublie* „užmarštis“, *le soi* „pats“, *présence à soi* „esatis sau“, *le propre* „savastis“ ir t. t.

Vis dėlto, palyginti su vėlesniais Derrida tekstais, veikalas *Apie gramatologiją* yra gana skaidrus ir logiškas. Jame nužymėtos viso vėlesnio šio filosofo mąstymo gairės bei dekonstrukcionistinės minties strategijos, pagrindiniai jos veikimo algoritmai. Kritikos objektu *Gramatologijoje* tampa visas Vakarų metafizinis mąstymas, ypač vadinamoji esaties (prezencijos) metafizika, pagrįsta esančiojo gebėjimu „būti priešais“ ir „šnekėti“. Anot prancūzų filosofo, didieji Vakarų metafizikai nepagrįstai supriešino šneką ir raštą, pirmenybę suteikdami pirmajai. Tokia nuostata davusi pradžia vadinamajam fonocentrizmui. *Gramatologijos* autorius kritikuoja fonocentrizmą parodydamas, kad įprastinė siaurai suvokiamos šnekos ir siaurai suvokiamo rašto skirtis toli gražu nėra neproblemiška: anot Derrida, tam tikra prasme būtent raštas, o ne šneka yra to, ką vadiname kalba, pradas. Veikale gana įtaigiai argumentuojama, jog vadinamasis *péd-sakas*, kurį galime suvokti kaip *raštą apskritai*, kaip *raštą iki įprasto rašto*, buvęs bendra šnekos ir rašto *šaknimi*, pavirto raštu siaurąja, mums įprasta prasme. Pirmojoje veikalo dalyje nagrinėjamos pamatinės teorinės „rašto iki rašto“ problemos, o antrojoje kalbama apie rašto ryšį su gamtos ir kultūros fenomenais, analizės objektu pasirenkant raidės prievartą „Rousseau epochoje“, kuriai atstovauja Rousseau *Esė apie kalbų kilmę*, ir vėlesniais laikais (Derrida kritikos neišvengia ir tokie iškilūs mąstytojai, kaip Saussure'as ir Lévi-Straussas).

Gramatologijoje puikiai atsiskleidžia specifiškai prancūziškas mąstymo ir filosofinių tekstų rašymo stilius, kurį atpažįstame ir vėlesniuose Derrida ir kitų prancūzų poststruktūralistų veikaluose. Jam būdingas gana vienpusis, tačiau pasirinktos pozicijos ribose išradingas bei kalbiškai įtaigus argumentavimas, ginamą požiūrį griaunančių faktų nutylėjimas arba neįžvelgimas, kumuliatyvus ginamą poziciją remiančių faktų sumavimas, galutinių išvadų darymas remiantis indukciniu, o ne dedukciniu mąstymu, pomėgis abstrakčias sąvokas perteikti juslinėmis analogijomis. *Gramatologijoje* regime ir filosofinių sąvokų perviršį: tą pačią mintį autorius būtų galėjęs išreikšti ir gerokai taupiau, išvengdamas barokiškai manieringo įmantravimo. Derrida

filosofavimui būdinga tai, ką Lévi-Straussas veikale *Laukinis mąstymas* vadiną *brikoliažo* technika: primityviais instrumentais daromas objektas pats pavirsta instrumentu kitiems objektams kurti, o pastarieji vėl virsta naujais jau įmantresniais instrumentais. Rašydamas savo *opus magnum* Derrida nesitenkina baigtiniu teorinių sąvokų skaičiumi: jis nuolat kuria vis naujus filosofinius terminus *ad hoc*, o griebęsis naujų terminų pamiršta (sakytume, „ištrina“) senuosius. Be to, prancūzų mąstytojas, regis, visiškai nereflektuoja loginio savųjų terminų ir ginamos filosofinės pozicijos prieštaringumo.

Veikalo *Apie gramatologiją* vertimas į lietuvių kalbą yra neeilinis mūsų kultūros įvykis. Jis paskatins domėjimąsi labai turtinga šiuolaikinės prancūzų filosofijos tradicija ir padės atsikratyti daugybės stereotipų, susijusių su Derrida filosofijos vertinimais.